

FORPRANG OG OPSTIGNING TIL GÅRDMAND

Landboreformerne var en af de helt store samfundsændringer i vores lands historie, og påvirkningen af den enkelte bonde, husmand og indsidder kan næsten ikke overvurderes. Videre var den sociale mobilitet i 1700'tallets landbosamfund uhyre lav. De nederste i samfundet, landarbejderne og husmændene, kunne stort set kun hæve sig op i gårdmændenes klasse gennem giftemål - og alle i samfundet giftede sig generelt ikke socialt under deres status. Endelig var Valby på tærsklen til København en helt speciel landsby. Dette er ingredienserne i denne historie, hvor det er mit mål at gøre steder og personer så levende ud fra kilderne som muligt; og hvor begreber som selveje, udskiftning og udflytning bliver meget konkret og personlig.

Historien begynder søndag den 25. februar 1748, hvor der holdtes trolovelse i husmand i Valby Jacob Jensens hus. Mine tip⁵oldeforældre den 28 årige David Jacobsen og 26 årige Ane Kirstine Christophersdatter blev her lovformeligt trolovet af præsten. Et halvt år senere den 20. juni samme år blev de viet i Hvidovre Kirke. Spørgsmålene til begivenheden er, hvad en trolovelse betød, og hvem personerne denne dag var.

Trolovelsen var på den tid ikke en forlovelse, det var simpelt hen begyndelsen på ægteskabet. Den medførte pligt til senere at gifte sig; og den kunne ikke ophæves, selv hvis begge parter måtte ønske det. Det var almindeligt, at den foregik i hjemmet, men skulle forrettes af præsten. Efter trolovelsen kunne de flytte sammen, og seksuel samvær var accepteret. Den kirkelige handling vielsen var herefter en praktisk formalitet. Det vil sige, at uden vielse ville kommende børn blive betragtet som uægte, hvilket betød, at de juridisk ikke kunne blive arveberettigede. Vielsen var derfor vigtig.

Trolovelsen blev forrettet af den velærværdige Johan Carlessen Kinast, der var sognepræst i den nyopførte Frederiksberg Kirke tæt ved. Hvidovre sogn var året før blevet indlemmet under Frederiksberg som anneksogn. Tidligere havde det været førstekapellanen ved Vor Frue Kirke inde i København, som havde betjent sognet. Ikke

Valbypige på Gammeltorv i København (F. C. Lund)

fordi det betød så meget for den enkelte bonde og husmand. For os er det imidlertid skelsættende, for det betyder, at kirkebogen herfra er bevaret, mens de tidligere gik tabt, sandsynligvis da englændernes senere bombarderede Vor Frue Kirke. Det betyder, at vi har meget svært ved at følge personer i sognet længere tilbage i tiden end 1747. Landbyerne Valby og Vigerslev havde på dette tidspunkt i mere end hundrede år været tilknyttet Hvidovre Kirke. Før dette havde de været under Vor Frue Kirke inde i København, men københavnernes havde tidligt i 1600'tallet klaget over de simple bønder herfra i deres overfyldte kirke. Hver søndag gik det derfor fra Valby ad kirkestien gennem Vigerslev, over Harrestrup Å til Hvidovre Kirke.

Værten ved trolovelsesgildet var husmand i Valby Jacob Jensen. Vi ved ikke noget om ham, andet end som kutyme var som husbond, i dette tilfælde for tjenestepigen Ane Kirstine, afholdt han trolovelsen og var forlover for hende. Vi ved ligeledes intet om Ane Kirstine før denne dag. Derimod ved vi om David, at han var indrulleret landsoldat og søn af den lokale jordemoder Birthe Amager.

Der var en del landsoldater i Valby. Det var bønderkarle, som var udskrevet af Københavns Rytterdistrikt til tjeneste i landmilitsen. Det var først og fremmest på grund af denne ret til udskrivning, som var hadet og frygtet, at man havde indført stavnsbåndet, som betød unge mænd ikke måtte forlade deres gods eller distrikt. Der var på Davids tid ikke nogen fast længde på tjenesten, det afhang blandt andet af om hæren var på krigsfod eller fredsfod. I fredstid, som for indeværende, deltog landsoldaten i eksercits- og skydeøvelser lokalt i sognet, samt bataljons- og regimentsøvelser hvert eller hvert anden år. Senere gennemgik de en rekruttskole på otte uger, og hvert andet år skulle de deltage i øvelser af fem ugers varighed. Det vil sige, at David arbejde som tjenestekarl, men skulle stå til rådighed for soldateraktiviteterne.

David var som sagt søn af den lokale jordemoder Birthe Amager. Som jordemoder var hun eksamineret af jordemoderkommissionen eller en distriktslæge, og stod til ansvar over for myndighederne. Hun var noget så sjældent som en kvinde i 1700'tallet med egen identitet. Kvinder var ellers da normalt blot deres mænds koner og hjælpere. Hun udførte sit hverv og stillede sig ved et par tilfælde til rådighed for de fattigste som fadder. Hun var imidlertid en ældre kone, og to år senere døde hun i en alder af 70 år. Det har ikke været muligt at finde noget om hendes tidligere tilværelse, så bortset fra hendes tilnavn Amager peger på, at hun kunne komme herfra, ved vi intet.

Efter trolovelsen flyttede de sammen og blev husmandsfamilie i landsbyen Valby. De følgende år fik de først datteren Kirsten i december 1748, og herefter opkaldt efter deres bedstefædres sønnerne Jacob og Christoffer i henholdsvis 1754 og 1760. Datteren Kirsten blev dog kun knap et år. Det er bemærkelsesværdigt, at de kun får disse tre børn. Kirkebogen er dog langt fra pålidelig, idet der i 1758 er noteret, at David Jacobsen får sin femårige datter Methe begravet. Præsten har her sandsynligvis skrevet forkert, da det sandsynligvis var Hans Jacobsens datter. Kirkebogen omtaler et andet sted i et giftemål en Margrethe Davidsdatter af Valby, som senere får en søn med navnet Jacob. Der er kun en David i Valby, men en datter med navnet Margrethe figurerer ikke under døpte. Da kirkebogen hertil udelukkende handler om dåb, kan der også sagtens være dødfødte udøbte børn. Da der ikke er bevaret noget skifte efter David, holder vi os til de sikre oplysninger fra kirkebogen. Det vil

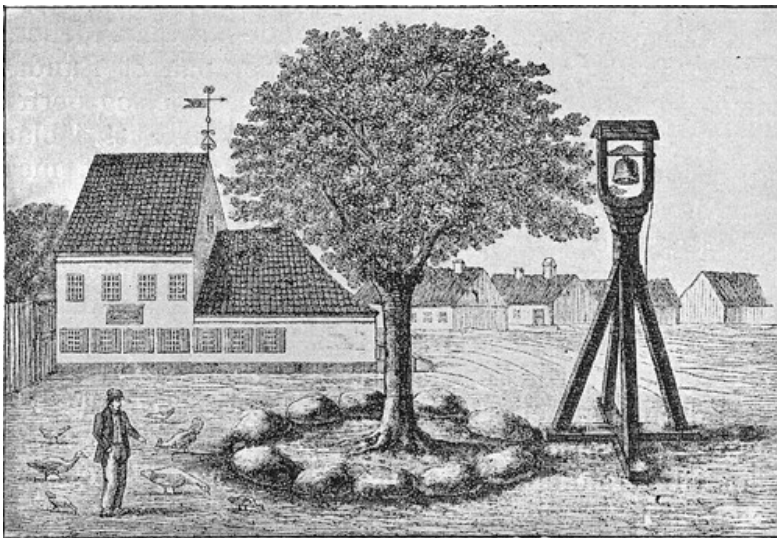
sige, at familien fik to drenge, som vokser op og blev voksne. Skal vi forstå lidt mere af, hvad det var for et liv familien fik, må vi vide lidt mere om tiden og stedet landsbyen Valby.

Først en hændelse i byen et halvt år inden trolovelsen, som David helt sikkert oplevede. Efter et brutalt rovmord på en familie på Amager, blev fire tyske soldater mistænkt. De havde holdt til i udkanten af København en tid, og var efter ugeringen taget til Valby. Her havde de nogle dage opholdt sig på kroen og sviret med nogle offentlige kvinder, som de havde fået fat på inde ved Vesterbro. Da myndighederne ville arrestere dem, var de imidlertid forsvundet. En storstilet eftersøgning med deltagelse af alle mænd fra Valby og Vigerslev blev iværksat. De var imidlertid som sunket i jorden. Det var en lille dreng fra Valby, der havde været ude at besøge sin bedstemor ved Damhussøen, der opdagede dem ude i Valby Mose. De var i uniformer, drak og sang. Drengen begyndte at løbe, men soldaterne opdagede ham og løb efter. Heldigvis stødte han ind i en vogn med nogle karle fra Valby; og forfølgerne forsvandt hurtigt. Nu blev der slået alarm i Valby, og man besluttede i morgengryet at danne en kæde og omringe området. Der gik flere timer inden de fandt mændene i noget lavt egekrat. Det lykkedes dem dog at slå sig gennem kæden og undslippe gennem noget tæt krat bag Damhussøen. Nogle dage senere stjal de en båd, som var hevet i land på et engdrag nede ved Kalvebod Brygge og tilhørende en af Valbygårdene. De ville flygte til Skåne, men vinden førte den sydpå. De blev senere fanget ved Stevns og efter en omfattende retssag, som afdækkede endnu flere forhold blev de henrettet på Vestre Fælled. Her blev alle som havde hjulpet myndighederne i jagten inviteret til at overvære eksekveringen. Det var uden tvivl en oplevelse, der blev talt meget om lang tid efter i byen.

Tiden var mellemkrigstid med fred og stingende velstand. Landet havde ikke været i krig siden slutningen af Store Nordiske krig i 1720. Krigshandlinger der inddragede selve Valby, havde der ikke været siden Københavns belejring næsten hundrede år tidligere. Det havde til gengæld været traumatisk og lå dybt i landsbybefolkningens bevidsthed. Ingen bygninger i Valby var ældre end disse omkring hundrede år, idet svenskerne under belejringen havde revet alle gårde og huse ned, for at bruge materialerne til lejre og store lejerbål i den strenge vinter. Om det så var hegn og gærde, var de blevet brugt til brænde. Det var ikke gået nabobyerne Vigerslev, Hvidovre, Rødovre og Høllænderbyen Frederiksberg bedre. Om det så var kirkerne var de blevet delvist nedrevet. Det eneste gode ved det var, at det meget dårlige forhold Valby havde haft til de hollandske indvandre i Frederiksberg, var forsvundet.

Selve landsbyen Valby bestod af seksten gårde og for en landsby usædvanlig mange huse, en kro og en rytterskole, samt et gadekær. Det vil sige, at der var flere små vandhuller, der med god vilje kunne kaldes små gadekær. Der var som sagt mange husmænd i byen, hvilket vil sige, at de ikke var husmænd i traditionel forstand med jord. Der var mest tale om daglejere, handelsfolk og håndværkere uden jord. Alle bygninger i byen var i bindingsværk med stråtag; undtagen skolen som var grundmuret med tegltag.

Den mest karakteristiske bygning var kroen, som lå midt i byen ud til tingstedet. Den blev som resten af byen ødelagt under svenskernes belejring af København, men genopbygget, da den lå godt for de rejsende. Her kunne en vejfarende hvile ud og klæde om, inden de kom til København;

Valby Tingsted og byklokke med den karakteristiske Valby kro i baggrunden

ligesom de kunne overnatte, hvis de kunne regne ud, at Vesterport var lukket, inden de kunne nå frem til den. Den var dog nok så vigtigt som samlingspunkt for byens borgere. Op i 1750'erne var den i forfalden stand, og en del hjemløse og udviste fra København holdt til i den. Den havde et særdeles dårligt ry. I 1759 købte Frederich Christoffersen den imidlertid, og satte i 1761 den i god stand og fik vendt udviklingen. Det var en meget markant bygning med et tykt tårn med skråt tegltag. Den lignede nærmest en kirke. Den var i bin-

dingsværk og sten, havde små vinduer med skodder og var på den tid malet helt gul. Lidt senere blev Peder Svendsen kromand gennem mange år.

Rytterskolen var opført i 1722. Beboerne i Valby havde som kongelige rytterbønder det privilegie, at deres børn kom i skole. Om David havde gået i den, ved vi ikke, men han kunne dog som voksen kun skrive sine initialer. Sønnerne Jacob og Christopher har derimod skulle kunne læse nødtørftigt, ellers kunne de ikke blive konfirmeret, hvilket var forudsætningen for, at de kunne blive karle og tjene til, at de kunne få familier. Hvordan skolen var på den tid, siger et senere notat fra en visitation af biskop Balle i 1787 måske lidt om. Det hedder her, at "I Waldbye Skole havde jeg nok at gøre for at tæmme de vilde Børn. Deres Boglæsning er taalelig. Men i Christendoms Kundskab have de fleste gjort liden Fremgang. Dog kunde jeg med nogle faa være fornøyet".

Mere end noget andet var det specielle ved Valby, at hovedlandevejen til København i generationer havde gået gennem byen og været en vigtig indtægtskilde. Faktisk havde både landevejen fra Køge og Roskilde gået gennem byen. Det betød overnatninger på kroen og handel - det sidste vender vi tilbage til. Det var imidlertid under forandring. I 1720 havde man mod syd bygget en bro over Harrestrup å ud til Kalvebod Brygge, og ændret linjeføringen af landevejen fra Køge, så den gik uden om og mandede ud lige efter Valby. Midt i vores historie - i 1770'erne - ændredes også linjeføringen på Roskildevejen, så den gik nord om byen. Kromand Peder Svendsen klagede over det tab, han derved led, og fik ved kongelig resolution en erstatning på 200 rigsdaler samt lovning på et tilsvarende yderligere beløb, hvis han flyttede kroen til den nye landevej. Han valgte dog at lade kroen blive, hvilket beboerne i Valby var rigtig glade for.

Beboerne i Valby var fæstere under kronen, hvilket vil sige kongen. De var som almuen på denne tid generelt mistænksomme og kværulerende over for myndighedspersoner, men de var fast overbevist om, at kongen ville beskytte dem og yde dem retfærdighed. En tillid kongen sjældent levede op til. Til gengæld var forholdene på denne tid for fæstebønderne i de kongelige rytterdistrikter generelt betydeligt bedre end for fæstebønderne på private godser. Valby lå ved foden af Valby Bakke,

hvorpå Frederiksberg Slot var blevet bygget i begyndelsen af århundredet. I 1730'erne var det yderligere blevet voldsomt udbygget, og på David og hans families tid var det fast residens for Christian den syvende. Beboerne i Valby kunne således helt bogstaveligt se op til deres konge.

I København florerede sladder om kongens eskalerende sindssygdом og eskapader, og da gårdmandssønner og -piger fra byen ofte var personale oppe på slottet, har sladder nok nået helt ud til den enkelte i Valby. Det var netop de år Struense kom til magten, og hans efterfølgende uhyggelige fald. I Valby har man diskuteret, om der var en hemmelig tunnel under Søndermarken, som Struense brugte, når han skulle besøge dronningen. Parken Søndermarken mellem slottet og byen var anlagt i ophøjet fransk havestil med symmetriske lige klippede hække og alleer. Den var imidlertid forbeholdt hoffet, og Valbybeboerne havde ikke adgang til den. I 1780'erne omlagdes den til den romantiske naturstil, som vi kender i dag, hvilket utvivlsomt har undret nede i Valby.

Kongen var således en konkret person for beboerne i Valby. De var ivrige tilskuere fra udkanten af byen, når der var audiens eller fest på slottet. Særligt fyrværkeri kunne samle byen. De så også den kongelige familie ved rævejagterne i Søndermarken. Disse var populære, da rævene tog Valbybeboernes høns og fjerkræ. Det kongelige bryllup i 1766 var dog noget ganske særligt. I forbindelse med den overdådige fest blev der nemlig serveret mad for nabobyernes beboere, herunder i Valby. Ved enkelte lejligheder mødte Valbybeboerne også direkte kongen. Det vakte nogen opstandelse, da der kom besked om at holde sig fra mosen en bestemt dag, da der ville blive afholdt kongejagt der. Som sædvanlig flokkedes beboerne i den nordlige ende af byen for at opleve begivenheden. Her skete så det uventede, at kongen kom hen og takkede for deres gæstfrihed. Det var en sjov episode, men der var også en skræmmende, da kongen med gartnere og noget af hoffet gik rundt i mosen. Der opstod straks underen og gætterier om, hvad der var på færde. To dage efter kom der så besked fra slottet, at Valbybønderne skulle rense mosen for al snavs, der fandtes i den. Det var en skamlet, at have sådan en mudderpøl liggende. Valbybeboerne blev selvfølgelig skræmte fra vid og sans, det var jo en helt umulig opgave. De opsøgte en gartner ved hoffet, som de kendte. Han beroligede dem med, at det handlede om, at kongen var blevet generet af myg i Søndermarken. Han foreslog herefter, at de brændte nogle sivskove af op mod Søndermarken og så, om det ikke ville hjælpe.

Fra Valby Mose løb Gåsebækken gennem den vestlige del af byen, hvor Gåsebæksvej i dag er, videre over byjorden og ud i Kalvebod brygge ved skellet til Kongens Enghave. Husene i den nordlige del af byen ved åen var fugtige og dårlige, mens den trak et fugtigt spor af dårlig landsbrugsjord omkring sig ud i til vandet. Den nævnte Valby Mose strakte sig mægtig fra Søndermarken mod Damhussøen. Den var et stort sumpet farligt område, hvor man kunne forsvinde, hvis man ikke

Valby og omliggende byer - samt Frederiksberg Slot med parker - efter Køge- og Roskildevejen var blevet ført uden om Valby

kendte området. Mod vest stødte byjorden op mod landsbyen Vigerslevs jorde. Forholdet til nabobyen var rigtigt godt. I generationer var man indgiftet, og kirkegangen om søndagen gik gennem nabobyen. Det betød, at man ikke havde gærde mellem de to byers vange, hvorved man sparede vedligeholdelse af to kilometer hegn. Det betød dog også, at ikke blot skulle man blive enige med de andre bønder i byens fællesskab om driften, men også med nabobyens fælleskab. Det var lidt af en bedrift på den tid. Mod øst grænsede Valbys jorde op mod Vestre Fælled og Kongens Enghave. Her var forholdet til Københavnerne til gengæld mere problematisk. Disse havde for en del år siden gravet en rende mellem Kongens Enghave og Valbys arealer, fordi de mente, at Valbybøndernes kreaturer åd Københavnernes græs.

Den senere Høsekræmmergård i Valby giver et godt indtryk af den klukken og rappen som var i Valby

denes og husenes gårdpladser samt i bure; for efterfølgende at sælge dem på torvene inde i København. Valby var på denne tid indhyllet i et lydteppe af klukken og rappen, der kunne høres helt ud på vejen af den forbigående. Sidst i århundredet fik den direkte øgenavnet ”Høsekræmmerbyen”. Denne handel er forklaringen på de mange husmænd i byen.

Det er dog værd at notere forbeholdet i privilegiet. Varerne skulle være enten produceret i Valby eller købt udenfor Valby og ved egen kraft transporteret hertil. Det betød at forprang var forbudt. Forprang var, når Valbyborgerne opkøbte de sjællandske bønderes produkter, når de kom gennem eller forbi byen på deres vej til København. Ligeledes var direkte opkøb med videresalg for øje på selve torvet ulovligt. Det var attraktivt for de tilreisende, der derved kunne spare en overnatning, accise (afgift ved Vesterport) og forhandle om prisen på torvet. Og det var en let måde for Valbyboerne at få en fortjeneste; ikke mindst da de var trænede sælgere på torvene. Det skal retfærdigvis nævnes, at Valbykonerne var kendt for at have ordentlige varer. For mange Københavnerne var Valbykonerne simpelt hen en kvalitetsgaranti.

Selvom landevejene var flyttet uden om byen og forprang ulovlig, var der selvfølgelig stadig Valbyboere, der udnyttede muligheden og tjente gode penge som handelsmænd - ikke mindst med de stingende priser, som oplevedes på denne tid. Mange af forprangshandlerne blev i øvrigt nok indgået i et mørkt hjørne af kroen. Myndighederne havde svært ved at komme ulovlighederne til livs, men efter pres fra kredse i København prøvede de sidst i århundredet at stable to principielle retssag

op mod et par de mest markante forprangshandlende. Det var såmænd ingen andre end husmændene Jens Pedersen og Jacob Davidsen; samt disses koner. Jens Pedersen var Davids senere kompagnon i gårdhandler, mens Jacob Davidsen var hans ældste søn. Selvom disse retssager er de eneste bevarede og tismæssigt lidt senere, er der ingen tvivl om, at vi her har nøglen til historiens videre forløb. David, hans sønner og vennen Jens Pedersen, samt nok så vigtigt deres koner, var helt sikkert aktive handelsmænd på de Københavnske torve og tjente gode penge allerede i 1760'erne.

For lige at gøre retssagen mod Davids søn færdig, og udstille myndighedernes udfordring. Anklagen mod Jacob Davidsen og hans hustru var, at sidstnævnte var i færd med at fylde fire pund nykøbt smør i en bøtte midt på torvet. Jacobs fremførte, at smørret var købt på landet samme dag og bragt til staden i bøtten. Dommen var, at smørret blev konfiskeret, men grundet sagens usikkerhed, blev det ved det.

Hvordan var sådan en handelsdag David, hans sønner, Jens Pedersen og deres koner? Valbykonerne sad traditionel omkring springvandet på Gammel Torv og solgte fjerkræ og æg, men enkelte holdt til på Amager Torv. De skulle være tidligt på torvet, da reskriptet pålagde dem at være ude af byen inden tolv middag. De skulle hertil beregne god tid om morgenen, hvis der var kø ved Vesterport - hvad der tit var. Endelig skulle de være i god tid for at få de gode pladser, selvom torvet dengang var dobbelt så stort som i dag. Når de havde fundet deres plads og torvehandlen kommet i gang, var der en voldsom larm fra de mange handlende, der konstant skulle have et krus øl, en dram eller et stop i piben efter en handel. Valbykonerne sad og plukkede fjerkræet levende, så det var garanteret friskt. Når torvedagen sluttede, gik det ad Vestergade ud gennem Vesterport tilbage til Valby. Her blev fjerkræ og handelsforbindelser så passet.

En majdag i 1766 skete noget afgørende for Valby. Ved kongelig resolution blev det besluttet, at bønderne i det Københavnske rytterdistrikt skulle have arvefæstesködér på deres gårde. Det var starten på det, som skulle blive kendt som landboreformerne. I februar året efter blev skøderne ratificeret af rentekammeret og overdraget til gårdmændene. De var juridisk set ikke selvejere og skulle stadig betale landgilde. Gårdene kunne dog ikke tages fra gårdmændene og deres arvinger, og de havde lov at sælge skødet. I praksis var de selvejere og blev behandlet som sådan. I forbindelse med "ildsvåde" søgte nogle siden bygningshjælp under henvisning til arvefæstesködét. Fæstere havde ret til bygningshjælp. De blev afvist med henvisning til, at de var selvejere.

Resolutionen galt ikke David og de øvrige husmænd i byen. Tværtimod blev de husmænd, som havde hævdvunden græsningsret på overdrevet ned til Kalvebod, ved den senere resolution om udskiftning overladt til gårdmændenes velvilje. Gårdmændenes reaktion var her, som andre steder i landet, at de ikke ville kendes ved den gamle ret. Hvis husmænd ville have græsningsret, måtte de arbejde for det. Landboreformerne var i det hele taget på mange punkter en klar forringelse for de nederste i samfundet. Den åbnede kun en mulighed: Man kunne købe en gård med jord! Problemet var bare, at almindelige inderster og husmænd havde normalt ikke mere end til dagen og vejen; og ofte i alderdommen udsigten til at ende som fattiglem.

Nu var det bare sådan, at hverken landsbyen Valby eller personen David var almindelige. Sammen med den tyve år yngre tidligere nævnte husmand Jens Pedersen rejste han kapital til køb af en gård.

Der er ikke noget direkte bevis på, at pengene blev tilvejebragt ved handel, men deres sociale baggrund og indtjeningsmuligheder udelukker andre muligheder. Det er også værd at lægge mærke til, at de omtalte senere retssager peger i samme retning. Alt taget i betragtning, er der næppe tvivl om, at de to gårdkøbere var specielle handelstalenter.

I foråret 1772 slog de til, da smeden Jens Christensens gård som en af de første kom på offentlig auktion. Den var et par år tidligere i brandtaxation blevet vurderet til knap halvanden tusinde rigsdaler, hvilket var meget gennemsnitligt for Valbygårdene. Som næsten alle gårde på den tid, var den firelænget. Den havde ikke noget navn; men var efter det gamle nummersystem gård nummer et. Når man kom ad vejen fra København og have passeret en række huse, var det den første gård på venstre hånd man stødte på. Auktionen, hvor de bød på og købte gården, fandt sted i marts. I juni fik de skødet og flyttede ind. På samme måde som i aftægtssager udfærdigede de måneden efter et bindende juridisk dokument om delingen af gården.

Valby før udflytningen af gårde. Gård nummer 1 var den første gård som David og Jens Pedersen købte, gård nummer 11b var den anden, mens husene DJ var, hvor David senere i sin aftægt kom til at bo

Aftalen dækkede bygningerne og toften. Jens Pedersen fik den nordre og den østre længe. Den nordre længe var det gamle stuehus, der lå ud til vejen. Det indeholdt stuer, kammer og køkken med skorsten, bageovn og kakkelovn. Fratrullet køreporten ud til vejen, målte det 14 fag. Den østre længe var en 16 fag lade, stald og tærsk; det sidste var hvor kornet blev tæsket med plejl. David Jacobsen fik den søndre og vestre længe. Den søndre længe havde som nordlængen en køreport i den ene side. Resten af længen var en 10 fag lo og lade. Den sidste længe var blot 8 fag med et tilhørende halvtag. Senere, lang tid efter Jens Pedersen havde overtaget hele gården, indrettedes her vognremisse, samt fåre-, hugge-, tørve- og vaskehus.

Der er ikke en nærmere beskrivelse af bygningerne. En noget senere opgørelse indeholder dog et par forhold, som næppe er ombyggede. Alle længerne var således 3 fag dybe; bygget af bindingsværk i fyrretømmer og lerklinede vægge samt stråtag. Der var ikke bræddegulv nogetsteds i David Jacobsens del. Endelig var "locomet" som alle andre steder et fritliggende bræddeskur.

For at gøre aftalen færdig: Begge porte, såvel til gaden som til toften, var til fælles frit brug. Haven deltes således, at roehaven og jorden mellem gård og gade med tilhørende brønd fik Jens Pedersen. Til gengæld fik David Jacobsen haven mellem gårdens vestre længe og naboen Jeppe Pedersens østre længe. Opgørelserne afsluttes for hver del med, at denne del var den anden uvedkommende. Kontrakten blev af David Jacobsen underskrevet med initialerne D:J:S:, mens den yngre Jens Pedersen skrev sit fulde navn.

De var hermed blevet gårdejere, der skulle dyrke deres jord og have kreaturer på overdrevet. Arvefæstet havde dog ikke ændret på, at det foregik inden for landsbyfællesskabet. Hverken David, Jens

Pedersen eller de andre bønder i Valby havde formentlig hørt om hovedforordningen om udskiftning af den 23. april 1771, som ville gøre op med landsbyfællesskabet. Den vender vi tilbage til senere. Lad os derfor lige ridse op, hvad landsbyfællesskabet var. Det betød, at byjorden var delt op i agre, hvor hver gård havde et lod. For Valby var der tale om 49 agre, hver delt op i 16 lodder; et for hver gård. Dette nødvendiggjorde selvsagt fælles markarbejde. Dels kunne man ikke opgive ævred og sætte kreaturer på stubbene før alle havde høstet, dels kunne man ofte ikke vende en plov på de smalle striber jord. Selve dyrkningsformen var på den tid trevangsbrug, hvor der i rotation dyrkedes byg på en tredjedel, rug på en tredjedel og havde fælled på en tredjedel. Et synligt bevis på deres nye status som gårdmænd i byen var, at de deltog i landsbyfællesskabets møder på tingstedet under lindetræet midt i byen, hvor kun gårdmænd havde møde-, tale- og stemmeret. Der kaldtes til møde ved ringen med den ophængte klokke, hvorefter mindre stridigheder løstes og samarbejde aftaltes omkring den fælles jord. Alt sammen under ledelse af bondefogeden, som fungerede som oldermand. En afgørelse kunne appelleres til herredstinget i Ballerup, men det blev det sjældent. Trak mødet ud, kunne man gå ind på kroen og gøre drøftelserne færdig over et krus øl.

De nye rammer blev også helt sikkert brugt til fortsat handel på de Københavnske torve. Gården gav øget mulighed for opfedning af fjerkræ og produktion af diverse landbrugsprodukter. Noget kunne dog tyde på, at David Jacobsen havde videre planer for sine sønner og sikring af sin alderdom, da han kort tid efter sælger sin andel af gården til hans og Ane Kirstines ældste søn Jacob. Han var nu ungkarl i 20'erne og åbenbart med penge til sådan køb. Den yngste Christopher boede stadig hjemme på forældres gård, da han som sekstenårig i 1776 blev konfirmeret. På samme konfirmationshold var i øvrigt den et år yngre Malene, som var datter fra Toftegård i byen, men hende vender vi tilbage til.

I efteråret 1779 slog de to opkomlinge David og Jens Pedersen til igen. Midt i oktober afholdtes den tredje og sidste offentlige tvangsauktion på Søren Michelsens gård, hvor en køber skulle findes. Auktionen var opslået i aviser og på plakater opsat "behørig" steder. Auktionen foregik på Sokkelund Herredsting i Ballerup. Gården var vurderet til knap 1400 rigsdaler. Auktionarius startede auktionen ved 600 rigsdaler, hvilket straks gav bud og overbud. Det hele endte med et bud på 700 rigsdaler afgivet af Jens Pedersen på hans og David vegne. De havde hermed sikret sig endnu en gård.

Det var byens nordligste gård beliggende oven for gadekæret; omtrent hvor gadekærsvej og Blankavej i dag mødes. Den lå dog kun godt to hundrede meter fra tingstedet; og dermed landsbyens centrum. Den var firelænget og bestod af 41 fags hus. Den havde som den først købte gård ikke noget navn, men betegnedes efter det gamle nummersystem som nummer 11b. Der fandtes også en gård nummer 11a i byen, hvilket hang sammen med, at gårdens jord hundrede år tidligere var blevet delt. Byen bestod i øvrigt af tre helgårde og elleve halvgårde samt to kvartgårde; de to med matrikelnummer 11. De tre helgårde havde dobbelt så meget jord under landsbyfællesskabet som de øvrige. De to kvartgårde havde til gengæld fået egaliseret deres jord dom halvgårde i forbindelse med arvefæste-skøde-overdragelsen i 1766, hvilket vil sige, at de havde lige så meget jord som de andre halvgårde.

De to købere delte herefter deres gårde således, at Jens Pedersen overtog hele den først købte gård, mens David overtog hele den nykøbte gård. De to familier indrettede sig herefter på hver deres gård. Der var dog opbrud i familiebilledet, i foråret 1780 giftede den da seksogtyve årige søn Jacob sig med husmandsdatteren i Valby Kirstin Caspersdatter, mens den da enogtyve årige søn Christopher året efter giftede sig med den tidligere omtalte gårdmandsdatter i byen Malene Christendatter. Dette ændrede meget, da Jacob giftede sig socialt ligeværdigt, mens Christopher giftede sig socialt opad. Sidstnævnte hustru var datter af Christen Hansen og Kirsten Pedersdatter på Toftegård, som lå ved tingstedet modsat kroen. Hun var opkaldt efter sin fars første kone, men var som stor pige vokset op hos sin mors stedfar sognefoged Hans Andersen, der blev opfattet som hendes bedstefar og havde en gård uden navn i vestre del af byen. Hun kom således fra to indflydelsesrige gårdmandsfamilier i byen. Medgift og økonomiske familieaftaler spillede en stor rolle i et landsbysamfund som Valby. Allerede samtidig med trolovelse overdrog David skødet på halvdelen af den nye gård til Christopher. Han og Malene er i øvrigt mine tip⁴oldeforældre.

Vi vender nu tilbage til den tidligere omtalte resolution om udskiftning. Valbybønderne kunne have levet trygt videres en del år endnu i landsbyfællesskabet, hvis det ikke havde været for etatsråd Knop, der i 1781 havde købt en af byens gårde, med det formål at få den udskiftet. Han ansøgte derfor rentekammeret om lov. Landinspektør von Steuben opmålte herefter Valbys jorde i løbet af efteråret 1781. Den 20. december indkaldtes til et møde mellem landvæsenskommissionen, regimentskriveren, etatsråd Knop og Valbys bønder i det gamle Bakkehus oppe på Valby Bakke. David repræsenterede sin nykøbte gård. Von Steuben fremlagde en tegning, hvor Knop fik tildelt et firkantet stykke jord grænsende op til vejen mod København og Vestre Fælled, der hvor Carlsbergbryggeriet senere kom til at ligge. Det var der øjensynligt ikke protester imod, og ni dage senere forsamledes alle igen til åstedsmøde og beså området markeret med pæle i jorden. Alle godkendte udskiftningen af denne parcel. Det betød bare ifølge forordningen, at resten af byen herefter også skulle udskiftes.

Den 1. marts 1782 afholdtes nyt åstedsmøde, hvor samtlige gårdmænd i byen indtog den principielle holdning, at de ville blive i byen. På grund af byens placering i forhold til jorden, foreslog von Steuben, at der blev dannet en række meget lange parceller vest for byen. Det ville blandt andet ramme David, som sammen med de øvrige ramte protesterede. Ved et efterfølgende møde den 21. maj forsøgte von Steuben at imødegå protesterne ved at gøre nogle af parcellerne mere kompakte. Det omfattede dog ikke Davids parcel. Mødet foregik på markerne, hvor alle parceller var markeret med pæle i jorden. Davids nye familieforbindelse sognefogeden Hans Andersen forlangte dog, at få en række andre gårdes tofter, så der var passage mellem hans gård og jord. Det ville selvfølgelig gå ud over andre, som meget naturligt blev voldsomt fornærmede. Det hele endte i nærmest kaos. Udskiftningen af byen blev herefter sat i bero frem til foråret.

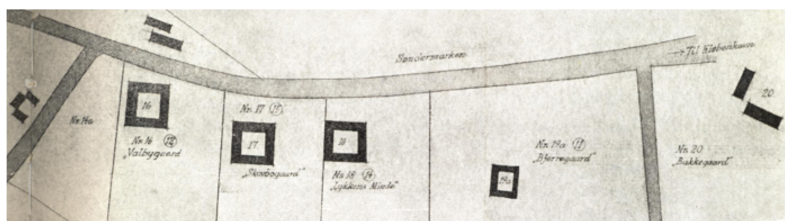
Her var en ny landinspektør Bærner sat på opgaven. Han fremlagde et forsalg, som på en række punkter imødekom protesterne, men som i princippet var en videreførelse af von Steuben oplæg. Hertil skal nok lægges et ikke ringe pres fra regimentskriveren. På et møde den 11. maj 1783 accepterede alle gårdmændene i Valby en 'forening' om udskiftning af byen. Dyrkning af jorden under landsbyfællesskabet var hermed ophørt. Selvom David havde fået den i forhold til landsbyen fjernest

liggende parcel, bortset fra knops som den stødte op til, blev gården foreløbigt i landsbyfælleskabets tryghed. Forude lå derfor den måske sværeste af alle reformerne: Udflytning af gårdene ud på den nye jord.

Inden udflytningen skal jeg lige opsummere, hvordan familieforholdene omkring gården udviklede sig. I 1784 indgik parterne omkring den nye gård et mageskifte, samt aftale om undertag for David og Ane Cathrine, der nu var oppe i 60'erne. Mageskiftet betød, at Christopher overtog skøde på den anden halvdel af gården, mod han betalte sin far 700 rigsdaler. Hans far David og svigerfar Christen Hansen stillede sig som kautionister mod sikkerhed i obligationer. Christopher og Malene flyttede herefter ind i gården og overtog ansvaret for driften. Aftægtskontrakten betød i korte træk, at Christopher og hans efterkommere forpligtede sig over for hans forældre med lidt brugsjord fra gården (fire en fjerdedel skæppe), aftale om sædekorn med videre til driften af denne, samt ordne jorden når faderen ikke kunne mere. Endelig skulle jordstykket efter forældrenes død tilfalde gården igen.

Christopher og Malene var nu trods deres unge alder blevet gårdmand og gårdkone. Med stor præcision fik de herefter de næste snes år hvert andet år et barn. Det blev til fire drenge og seks piger. En dreng blev kun et år, men alle de øvrige voksede op ind i det nye århundrede. Herudover havde de midt i 1780'erne en tjenstekarl, to tjenstedrenge og to tjenstepiger på gården. Aftægtsfolkene David og Ane Cathrine var på deres side blevet husmand og husmandskone igen. Husmandsstedet var et hus med tofte under hundrede meter nordvest fra tingstedet og næsten overfor kroen. De kunne næppe bo mere centralt. Det lå, hvor Erik Ballingsejs i dag går. De havde også en tjenstekarl, tjenstedreng og et par tjenstepiger. Sandsynligvis havde de masser af fjerkræ og måske en kálhave, som nødvendigvis må have været heget ind hver for sig. For Christophers storebror Jacob blev det en hård tid. Efter han blev gift og slog sig ned som husmand, havde han fået fire børn. I 1786 døde imidlertid såvel konen som de to sidste børn inden for kort tid. Han var herefter alene. Det vil sige, han havde et af sin lillebrors børn boende som steddatter, samt en ung tjenstepige til at holde huset. I 1788 giftede han sig igen og fik denne gang en stor levedygtig børneflokk. Han ernærede sig livet ud som handelsmand. Ved århundredeskiftet betegnede sig selv officielt som handelsmand - som knap en tredjedel af Valbys familiers hovedforsørger da i øvrigt gjorde.

Udflytningen hang dog over hovedet på den håndfuld gårdmænd, der havde fået jordstykker øst for byen. Christopher var som sagt den i byen, der havde længst fra sin gård til sin jord. Der var over en kilometer derud, hvortil den smalle parcel var næsten to kilometer lang. Alene

Som de udflyttede gårde på Valbys vestlige jord kom til at ligge

transport af markredskaber nødvendiggjorde en udflytning af gården. Det betød imidlertid, at man skulle flytte bort fra det gennem generationer opbygget trygge landsbymiljø og helt alene ud på den isolerede mark med de mange historier om mørkemænd og andet overnaturligt. Det var en omvæltning, som ikke alle var i stand til at håndtere. I 1791 nedbrød Christopher dog den gamle gård inde i byen, sådan at tømmer og andet brugbart blev transporteret ud til den nye placering og brugt til

bygning af den nye gård. Det blev hermed den første gård i byen, bortset fra etatsråd Knop, der flyttede ud. Den blev anlagt inde på parcellen omkring hundrede meter fra vejen til København på et sted som fra gammel tid hed Bierg Ager, med henvisning til vi er højt oppe på "bjerget" Valby Bakke. Gården kom derfor til at hedde Bjerregård.

Denne gamle Valbygård (hvilken vides ikke) giver et godt billede af gårdene på den tid - bortset fra skorstenen som er nyere

Da den nye gård stod færdig, blev den i efteråret 1791 gennemgået i forbindelse med indlemmelse i Købstædernes Almindelige Brandforsikring. Det var en firlænget gård med stuehus mod nord. Dette var fjorten fag lang og tre fag bred, var i bindingsværk med lerklinede vægge, havde stråtag - dog med to rækker tagsten for neden og en tagkvist vendende ind mod gårdspladsen. Hoveddøren gik ud til gårdspladsen og førte ind gennem en forstue til to stuer. Den første stue havde en oliemalet dobbeltdør til gangen, panelerne beklædt med spånmåtter og en jernbilæggerovn med hele seks messingskruer. Alle døre havde gerekter, som vi i dag vil kalde paneler. Gulvene i stuerne

havde tillige bræddegulv. I forstuen var indrettet et lille køkken med åben skorsten og brøggers med en indmuret rimelig kostbar kobberkedel til ølbrygning på omkring halvanden tønde, hvilket vil sige omkring to hundrede liter øl. Selve køkkenet lå op til forstuen og havde åbent ildsted til madlavningen ind i skorstenen. Hertil var en stue og et ølkammer. Der var loft over hele bygningen. Endelig havde stuehuset hollandske døre, hvilket vil sige fyldningsdekorede døre, og den fine stue havde engelske vinduer, hvilket er inddeling i små felter. Et absolut præsentabelt stuehus for sin tid.

De tre andre længer var ligeledes i bindingsværk med lerklinede vægge og med stråtag. Den østre længe var ud til den lille tilkørselsvej og havde derfor vognkøreport. Den var otte store fag lang og 3 fag dyb. Her var indrettet hønsehus, lade og lo, samt et lille kammer. Den søndre længe var 13 fag lang, 3 fag dyb og havde også vognkøreport. Den var tillige lo og lade, grise-, heste- og kostald, vognremise samt skærelø, som var der, hvor der blev skåret hakkelse til foder. Endelig var den vestre længe 8 store fag lang og 3 fag bred. Her var indrettet karlekammer, spisekammer, tørvehus, huggehus og fårehus. Hele gården blev vurderet til 1600 rigsdaler.

Bjerregården efter Christopher solgte gården. Stuehuset til højre og den fjerneste tilbygning til venstre er bygget efterfølgende

Gårdens jord strakte sig fra vejen mellem Valby og København, i dag Valby Langgade, i nord til renden mod Kongens Enghave i syd. Jernbanen skærer i dag jordstykket midt over, og den sydlige del er nu den østlige del af Vestre Kirkegård. Gården stuehus eksisterer stadig og ligger selvfølgelig på Bjerregårdsvej. Hertil tilkøbte Christopher endnu et stykke jord, og endelig var der et stykke overdrev ned mod Kalvebod Brygge.

Fra gårdens placering højt i terrænet var en fantastisk udsigt over København mod øst, Kalvebod og Kongens Enghave mod syd, landsbyerne Valby, Vigerslev og Hvidovre mod vest og endeligt Søndermarken rejsende sig mod nord. Ved eksempelvis Christiansborgs brand i 1785 og senere slaget på Reden i 1801 samledes Valbybeboerne tæt ved gården på toppen af vejen mod København, omtrent der hvor hjørnet af Valby Langgade og Pile Allé mødes i dag. Her kunne de

Udsigten fra Valby Bakke ud over København på Davids tid (F. Ziedler)

med et skræmmende overblik og gysen se katastroferne udvikle sig. Her stod de bogstaveligt ved siden af det gamle Bakkehus, som var blevet købt af en velhavende professorfamilie Rahbek inde fra København. I 1785 begyndte familien at bruge huset som sommerbolig, og inviterede datidens kunstnere på besøg. Nede i landsbyen flyttede derudover den kendte pantomimeskuespiller James Price ind om sommeren, som en af de første landliggere i byen. De nye naboer betød megen snak og sladder i byen, men de indvarslede også en ny tid.

Den sidste halvdel af 1700'tallet havde været en brydningstid for Valby, David, Ane Cathrine og deres sønner. De havde udnyttet tiden til et anseeligt trin op ad den sociale rangstige. Fadderne ved David og Ane Cathrines børns dåb havde været overvejende husmænd, mens fadderne ved Christopher og Malenes børns dåb var overvejende gårdmænd, hvilket afspejler omgangskredsen også blev ændret. Christopher, Jacob og deres koner blev fra 1797 mindet om tiden, når de skulle ind på de Københavnske torve, idet der foran Vesterport blev placeret en høj søjle "Frihedsstøtten" over landboreformerne. Brydningstiden sluttede dog ikke med mulighederne for socialt advancement, den nedbrød og omformede også den gamle landsbysamfund. Mentalt var det en kolossal ændring fra en nærmet feudal middelalderlig forståelse og omgangsform mod en rationel moderne. Hertil skal lægges, at tiden blev svær med Napoleonskrigens handelsembargo og decideret dyrtid. Endelig havde den sociale stræben utvivlsomt kostet de implicerede mange kræfter.

Året efter Bjerregården stod færdig, døde jordemodersønnen, som blev gårdejer og siden aftægtsmand, David Jacobsen i en alder af 72 år. Hans enke Ane Cathrine blev herefter boende alene i huset inde i Valby. Christopher på sin side solgte den gamle gårdtomt inde i Valby sidst i 1790'erne. Mere bemærkelsesværdigt var, at kun ti år efter Bjerregården blev udflyttet, solgte Christopher i 1801 den til kaptajn i infanteriet Poul Ferdinand Mourier. Christopher, Malene og de yngste af børnene flyttede herefter ind hos hans gamle mor i byen og blev husmandsfamilie. De beholdt dog det

ekstra stykke jord, som han havde tilkøbt. Noget tyder på, at kræfterne svigtede. I 1803 døde Malene i en alder af 43 år efter en børnefødsel hver andet år, gårdkone på en pæn stor gård og sandsynligvis ind imellem Valbykone på torvet inde i København. To år senere døde Christopher 45 år gammel. Det ekstra jordstykke blev solgt, og enken Ane Cathrine boede nu atter alene; muligvis passede hun den yngste af børnebørnene. Hun døde imidlertid 85 år gammel i 1807, og blot fjorten dage senere døde sønnen Jacob 53 år gammel. I løbet af godt et årti var David, Ane Cathrine og deres sønner fra at være på toppen af deres sociale karriere borte.

Sideløbende hermed var Malenes far Christen Hansen fra Toftegård død i 1790 69 år gammel, og hans enke havde efterfølgende giftet sig med førstekarlen på gården. Hun var dog også død i 1798 79 år gammel. Sognefogeden Hans Andersen var død i 1792, og hans enke havde efterfølgende overdraget gården til et barnebarns mand. Endelig var den gamle kompagnon Jens Pedersens helbred svigtet, og han havde solgt sin gård til sine sønner midt i 1790'erne. De havde dog solgt den videre, og i 1801 blev gården nedrevet og jorden solgt fra. Ikke blot David Jacobsen og hans familie var borte, dem omkring dem var også væk.

Knap en måned efter Ane Cathrines og Jacobs begravelse, gik englænderne i land mellem Vedbæk og Skodsborg, slog lejr blandt andet i Søndermarken og bombede København. Krigen ruinerede landet med statsbankeerot i 1813 til følge og en efterfølgende hård tid for alle.

Hvad blev der af den efterfølgende generation? Christopher og Malenes to ældste sønner Anders og Peder, samt storebror Jacobs sønner David og Jens, slog sig alle ned som landkræmmere i Valby. De fortsatte hermed familiens handelstradition. Christophers datter Birthe blev gift med en inderste og daglejer og blev også i Valby, mens resten blev spredt for alle vinde. Deres ældste datter Ane Cathrine kom dog ikke længere væk end Vigerslev, hvor hun efter forældrenes død blev tjenestepige og efterfølgende gift med den lokale hjulmand Ole Jørgensen. Han var i øvrigt barnebarn af en søster til Malenes mor på Toftegård, så de var i forvejen langt ude i familie med hinanden. Ane Cathrine Christophersdatter og Ole Jørgensen er mine tip³ oldeforældre.

© 1992, 2017 Simon Steinfeldt Laursen